

historie

ISSN 0803-401X • HISTORIE NR. 3&4 - 2014 • ÅRGANG 24 • KR. 89,- • RETUR: HISTORIE, PB. 381 SENTRUM, 5805 BERGEN

historie

innhold nr. 3 & 4-14

HISTORISKE NYHETER 5

HVA SKAL VI MED HISTORIEN? 6
Eivind Seland

**"OMSTRIPPENDE OG
MISTENKELIGE PERSONER"** 18
Johanne Bergkvist

TATERNES LEVEVIS 28
Eilert Sundt

ALFRED HEATON COOPER 38
Knut Rage

NAMSOS IN FLAMMEN 46
Arne Stein Pedersen

NAUD OG VELSTAND 56
Atle Døssland

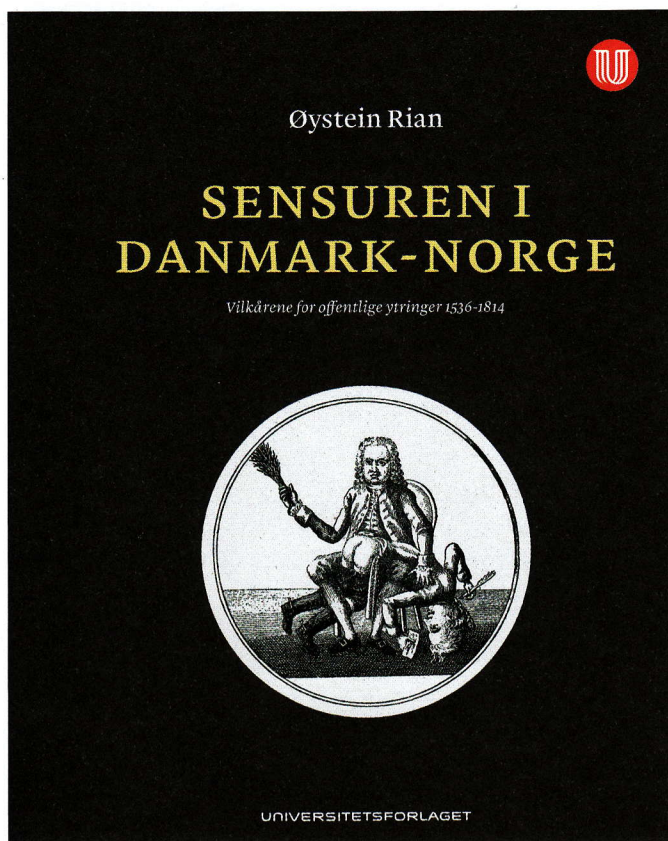
NORGE SOM POSTALT TRANSITTILAND 64
Finn H. Eriksen

FLATØYBOK 72

BOKMELDING ØYSTEIN RIAN 86
Odd Gunnar Skagestad

AV ODD GUNNAR SKAGESTAD

“Sannheten er krigens første offer” er et visdomsord som gjerne tilskrives den greske dramatiker Aiskylos (525-456 f.Kr.). Fra alders tid har makthaveres målrettede anslag mot sannheten antatt to hovedformer, henholdsvis sensur (undertrykkelse av informasjons-spredning) og desinformasjon (løgnpropaganda). Men kampen mot sannhet, faktisk kunnskap og fri meningsdannelse hører ikke bare krigen til: Slik maktutøvelse har opp gjennom historien, det være seg i fred eller krigstid, vært en systematisk del av makthaveres bestrebelser for å vinne, konsolidere og beholde sine maktposisjoner. For ordens skyld: Dog ikke like ille eller omfattende alle steder eller til alle tider...

Verstingen heter Danmark-Norge, og tidsrommet var 1536-1814.

Øystein Rians bok er en svinetung murstein på 713 sider, hvorav 50 sider kildehenvisninger og registre. Med til sammen 1949 fotnoter frembyr den et grundig dokumentert og faglig imponerende pionéarbeid om et lite påaktet tema i vår historie. Et faghistorisk verk, javel – i første rekke skrevet for en engere krets av professorkolleger? Men historie er et tema som stadig engasjerer et bredt publikum.

La det med én gang være sagt at det fascinerende stoffet som Rian her avdekker, bør treffe både en generelt historieinteressert leserkrets og dem av oss som mer spesielt er opptatt av ytringsfrihetens kår – før og nå. I tillegg skal forfatteren krediteres for en grei og leservennlig fortellerstil og språkføring (som kun stedvis forstyrres av et litt anstrengt innslag av slike former

som tidligere ble benevnt “radikalt bokmål”). I *Sensuren i Danmark-Norge* går Rian mer ambisiøst til verks enn hva bokens tittel bærer bud om. Her flagger forfatteren sitt engasjement vis-à-vis et hovedtema i norsk historieskrivnings “lange linjer” – nemlig *hva dansketiden betydde for Norge*. I så måte har ulike skoler i ulike epoker formet den toneangivende oppfatning:

Våre 1800-tallshistorikere med P.A. Munch og Ernst Sars i spissen betraktet i hovedsak perioden fra Kalmarunionen i 1397 og særlig etter selvstendighetstapet i 1537 som en nasjonal ulykke, hvor Fedrelandet ble påført undertrykkelse, ødeleggende kriger, utarming og økonomisk utbytting. Kun den stolte selveiende norske bonde klarte å motstå presset fra okkupasjonsmakten, og ble bærebjelken for den nasjonale gjenfødselen som etter 1814 skulle komme som befriende kontrast til den forutgående “firehundreårsnatten”. Dette var en analysetradisjon som også senere historikere som Halvdan Koht og Arne Bergsgård videreførte.

Fra midten av 1900-tallet overtok revisjonistene det faglige tolkningshegemoniet: Med historikere som Sverre Steen, Knut Mykland og deres elever ble det etter hvert mer *comme il faut* å se på unionstiden med Danmark som en vekst- og blomstringstid – økonomisk, sosialt og kulturelt. Frederik IIIs statskupp i 1660-61 og Kristian Vs Norske Lov av 1685 etablerte grunnlaget for en moderne forvaltning og knesettelsen av et rettsstatlig styresett med et relativt ukorrupt embetsverk. Det var riktignok et enevelde, men tross alt et *opplyst* enevelde, hvor folket – den uavhengige norske bondestand – nøt godt av et behagelig lavt skattenivå. En epoke basert på et konsensus-preget interessefelleskap mellom styrerne og de styrte. Noe som igjen skulle forklare den gradvise politiske modningen som i sin tur muliggjorde frigjøringsverket i 1814.

Det er sistnevnte idylliserende og fortsatt toneangivende historikertradisjon som Rian utfordrer i sin bok om sensuren i Danmark-Norge. Dokumentasjonen er overveldende, og de fakta som avdekkes gir et éntydig nedslående bilde.

Den statsdannelsen som Rian beskriver (tvillingrikene Danmark og Norge samt hertugdømmene Slesvig og Holstein), er Oldenburgdynastiets konfesjonelle (evangelisk-lutherske) stat – først i form av den “aristokratiske fyrstestaten” fra 1536, deretter enevoldsstaten

fra 1660-61. Det var imidlertid ingen løs føderasjon, men en helstat som i stadig sterkere grad ble strengt sentralstyrt fra København. Dette gjaldt også i høy grad mulighetene for å kunne ytre seg fritt, – et mulighetsrom som til stadighet (bortsett fra en kort periode på begynnelsen av 1770-tallet) ble stadig sterkere innsnevret. Denne boken viser hvordan de offentlige yttringene ble gjennomregulert og overvåket, og hvilke konsekvenser det fikk å forbryte seg mot regimets påbud.

Sett gjennom vår tids briller fremstår Danmark-Norge her som et gjennomført brutalt og totalitært samfunn: Et samfunn hvor ikke minst sensur og beslektede virkemidler ble benyttet med stor entusiasme, nidkjærhet og oppfinnsomhet for å sikre at Kongens undersåtter aldri henfalt til sedløshet, aldri forlot den smale vei og aldri lot stygge tanker forstyrre deres ubetingede hengivenhet til deres elskede monark. En hengivenhet som måtte være absolutt, gitt at Kongen hadde sin legitimitet fra Gud og følgelig nærmest var å anse som Guds stedfortreder på Jord. Et samfunn hvor ordtaket “Vox Populi, Vox Dei” (latin for “Folkets stemme er Guds stemme”, tilskrevet Karl den Stores lærer Alkuin (735-804) i et brev til sin elev) måtte fortone seg som det ultimate kjetteri.

For en anmelder som på nært hold fikk oppleve Sovjetunionen på 1970-tallet, er parallellene åpenbare: I begge tilfeller ser vi et totalitært system som bare kunne opprettholdes gjennom et vanntett informasjonsmonopol og et altomfattende kontrollapparat med drakoniske fullmakter og straffemetoder.

Sammenligningen med Sovjetunionen er anmelderens, ikke Rians. Den er heller ikke, isolert sett, helt rettfærdig: Én sak for seg er hvordan 16-1700-tallets Danmark-Norge fortøner seg sett under vår tids synsvinkel, en annen ting er hvordan dobbeltmonarkiet kommer ut av det i en sammenligning med andre stater i sin egen samtid. Dette var jo en epoke hvor Europa – kort fortalt – gjennomlevet anselige porsjoner med krig, ødeleggelser og elendighet, stundom under despotiske eneherskere, stundom med lovløse tilstander ispedd blodige revolusjoner. I dette sørgelige helhetsbildet var Danmark-Norge tross alt, relativt sett, et “lov-og-orden”-samfunn, hvor almuen endog hadde mulighet til å fremføre petisjoner (såkalte supplikker)

til Kongen dersom hans tjenere skulle ha opptrådt urettvist?

Men Rian går også komparativt til verks, og formidler et solid tilfang av materiale for andre europeiske lands vedkommende. Og i denne sammenligningen kommer ikke Danmark-Norge særlig flatterende ut, hverken når det gjelder sensurinstituttet spesielt eller ytringsfrihetens kår generelt. Foregangslandene i så måte – Opplysningstidens liberale avantgarde – var Nederlandene og England, men også Preussen og de mange mindre tyske fyrstedømmene opererte med en vesentlig mer generøs takhøyde enn hva Oldenburgerne tillot sine undersåtter. Opplysningstidens tanker nådde til slutt også Norge, hvor vi i 1814 bevilget oss Europas mest liberale grunnlov. Men det var til tross for – og ikke på grunn av – det styringssystemet og den styringskulturen som vi hadde arvet fra det oldenburske dobbeltmonarki.

I tillegg til å punktere myten om “det opplyste enevælde” legger Øystein Rian i sin fremstilling stor vekt på den religiøse dimensjon av Danmark-Norges makt-haveres bruk av sensurinstituttet og andre meningsundertrykkende verktøy. At bokens fremstilling starter i 1536 er ikke tilfeldig: Det norske selvstendighetstapet (som ble fullbyrdet i 1537), falt også sammen med iverksettelsen av reformasjonen på norsk jord. Avskaffelsen av den norske stat, fordanskningen av Norge og de danske makt-haveres kamp mot katolisismens residuale, men gjenstridige elementer ble (gitt den aktuelle historiske kontekst) integrerte sider av samme sak. I det bredere internasjonale aktørmiljø, som også Danmark-Norge var en del av, ble dagsorden satt av motreformasjon og religionskriger. At de seirende parter tydde til religiøs ensretting ved bruk av brutale tvangsmidler, var imidlertid ikke noe som protestantiske herskere hadde monopol på. Når så er sagt, synes Rians funn å dokumentere at ensrettingen skulle bli mer total og vedvarende i Danmark-Norge enn i Europa for øvrig. (Dog må sies at spesielt Frankrikes religiøse (katolske) ensretting etter opphevelsen i 1685 av Det Nantiske Edikt var fullt på høyde med hva Danmark-Norges protestantiske enevoldsherskere leverte.)

Blant pavekirkens sympatisører har det i våre dager vært en tiltagende tendens til å betrakte reformasjonen i Norge som en nasjonal ulykke, hvor vi som nasjon

hadde kommet bedre ut av det om vi hadde sluppet å bli påtvunget de fremmede makt-havernes statsreligion. Slike kontrafaktiske spekulasjoner er sjelden særlig fruktbare. Til Rians fortjeneste må sies at han (til tross for egne åpenbare sympatier) unngår å tegne et slikt énsidig sort-hvitt-bilde.

Denne boken bør leses med et sideblikk til temaets stadig vedvarende aktualitet – også i våre dager. Et poeng med orwellianske konnotasjoner er hvordan de stadig mer omfattende innskrenkninger i ytringsfriheten mot slutten av 1790-tallet ble solgt inn som nærmest det motsatte, under merkelapper som *Tryk-kefriheds-forordningen*. Analogiene med vår egen tids Norge er mer beklemmende enn man kanskje skulle like å tro: Under foregivende av å ville gi ytringsfriheten et sterkere rettsvern vedtok vårt eget Storting for 10 år siden en revidert §100 i Grunnloven – selve ytringsfrihetsparagrafen. Den nye paragrafteksten (som ble tre ganger så lang som den opprinnelige) medførte gjennomgående et mer utvannet og til dels svekket ytringsfrihetsbegrep. Selve hovedbudskapet i den opprinnelige §100: *Frimodige Ytringer om Statsstyrelsen og hvilkensomhelst anden Gjenstand ere Enhver tilladte* ble riktignok beholdt, men med følgende ominøse tilføyelse: *Der kan kun sættes slige klarlig definerede Grændser for denne Ret, hvor særlig tungtveiende Hensyn gjøre det forsvarligt holdt op imod Ytringsfrihedens Begrundelser.*

Særlig tungtveiende hensyn – smak på formuleringen, gjennom alle tider selve standardhjemmelen for all illiberal fullmakts- og unntakslovgivning.

Dette er en bok som ikke er ferdiglest ennsi ferdig fordøyet i en håndvending. Verkets blotte dimensjoner (og kanskje pris?) innebærer at anmelderen nesten nøler med å rope Løp og kjøp! – men bare nesten!

ØYSTEIN RIAN: SENSUREN I DANMARK-NORGE
VILKÅRENE FOR OFFENTLIGE YTRINGER 1536-1814.
UNIVERSITETSFORLAGET 2014
713 SIDER